

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТІНЬОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇTHEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS
OF RESEARCHING SHADOW ECONOMIC RELATIONS
IN THE CONDITIONS OF A MARKET TRANSFORMATION

У статті на основі політико-економічного аналізу з'ясовані і розкриті сутність, зміст, закономірності трансформації тіньових економічних відносин; виявлені особливості їх впливу на формування негативних і позитивних ефектів тіньової економіки, визначені та охарактеризовані соціально-економічні суперечності, які лежать в основі трансформації і розвитку тіньових економічних відносин; проаналізовано місце і роль корупційних відносин в розвитку тіньової економіки. Досліджено причини виникнення тіньових економічних відносин в українській економіці, показано, що тіньова діяльність учасників ринку призводить до негативних соціально-економічних наслідків для держави і суспільства: деструктивно впливає на режим конкуренції, деформує ринковий механізм, податкову та кредитно-грошову системи, здійснює негативний вплив на стан державних фінансів. Тіньові процеси викликають значні деформації соціальної сфери. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що корупційно-тіньові відносини – це системні проблеми розвитку національного господарства, які не тільки є загрозою національній безпеці, але і створюють виникнення мультиплікативного негативного впливу на соціально-економічну систему суспільства.

Ключові слова: тіньові економічні відносини, тіньова економіка, корупція, соціально-економічні суперечності, трансформація тіньових економічних відносин

В статті на основі політико-економічного аналізу виявлені і розкриті сутність, зміст, закономірності

трансформації тіньових економічних відносин; виявлені особливості їх впливу на формування негативних і позитивних ефектів тіньової економіки, визначені та охарактеризовані соціально-економічні суперечності, які лежать в основі трансформації і розвитку тіньових економічних відносин; проаналізовано місце і роль корупційних відносин в розвитку тіньової економіки. Досліджено причини виникнення тіньових економічних відносин в українській економіці, показано, що тіньова діяльність учасників ринку призводить до негативних соціально-економічних наслідків для держави і суспільства: деструктивно впливає на режим конкуренції, деформує ринковий механізм, податкову та кредитно-грошову системи, здійснює негативний вплив на стан державних фінансів. Тіньові процеси викликають значні деформації соціальної сфери. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що корупційно-тіньові відносини – це системні проблеми розвитку національного господарства, які не тільки є загрозою національній безпеці, але і створюють виникнення мультиплікативного негативного впливу на соціально-економічну систему суспільства.

Ключевые слова: теневые экономические отношения, теневая экономика, коррупция, социально-экономические противоречия, трансформация теневых экономических отношений.

УДК 33.012.3-044.922+33.012.42:
328.185:35.08

П'ясецька-Устич С.В.

к.е.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

The article, based on a politico-economic analysis, uncovers the substance, content and patterns in the transformation of shadow economic relations. It sets out the unique features of their influence on the formation of negative and positive effects of the shadow economy. The article defines and explains socio-economic contradictions which lie at the base of the transformation and development of shadow economic relations. This work also analyses the place and role of corrupt relations in the development of the shadow economy. The purpose of this research is to discover the character and mechanisms of shadow economic relations in a market system of the state, in the context of developing conceptual approaches to solving problems of neutral negative tendencies in the economy. Generalisation, systematisation and theoretical analysis of material and construction of a single concept of opposition to shadow economic processes in the modern market system, is a topical task for economic theory and practice. As part of the transition to a market economy, the main transformational targets in Ukraine were the increase of effectiveness of production and social improvement. However, practice shows that this failed to secure the necessary conditions for implementing a market model which would secure the necessary conditions for further economic and social development. One of the main reasons for this is the lack of deliberation in the country's policies as regards reforming economic relations, the liberalisation of governance, which facilitated the creation of shadow economic flows. The author studies the reasons of the origin of shadow economic relations in the Ukrainian economy and shadow activity of market participants leads to negative social and economic consequences for the state and the society: it destructively influences competitions, distorts market mechanism, tax and monetary and credit system and it also has negative influence on the state of public finances. Shadow processes cause considerable distortions of the social sphere. The analysis shows that the shadow relations are a systemic problem in the development of national governance, which threaten not just national security but also create an increasingly negative influence on the socio-economic system of society.

Key words: shadow economic relations, shadow economy, corruption, socio-economic contradictions, transformation of shadow economic relations.

Постановка проблеми. Відтворення тіньових економічних відносин на кожному етапі історичного розвитку суттєво впливає на весь процес

системи господарювання і її ефективність. Аналіз функціонуючих ринкових відносин в сучасній Україні дозволяє зробити висновок про те, що

національна економіка в тому вигляді, в якому вона зараз знаходиться, не може вийти з кризи поза регулюванням інтересів бізнесу і переорієнтації її на формування принципово нових механізмів відносин, де економічні відносини виступають консолідуючим началом всього суспільного устрою. В зв'язку з ним, нейтралізація тіньових економічних відносин у поєднанні з підвищенням ефективності господарювання набуває особливої актуальності.

Регулювання ринкових відносин з точки зору стратегічного соціально-економічного процесу розвитку передбачає ретельну наукову розробку проблем розростання тіньового сектора економіки і знаходження шляхів і методів його нейтралізації або мінімізації. Створена в сучасних умовах система господарювання в значній мірі зазнає впливу лобіювання корупційних інтересів, що суттєво деформує економіку і підприємницьку активність, в кінцевому результаті веде до відходу ринкових структур в тіньову сферу бізнесу і створює поживне середовище для нелегальних доходів, а це знижує якісний рівень і ефективність всього суспільного відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем тіньових економічних відносин приділяється достатньо велика увага як в нашій країні, так і за кордоном. Серед найбільш відомих закордонних вчених необхідно виділити таких видатних дослідників ХХ століття, як А. Ведман, Ш. Вей, П. Гутман, М. Джонсон, Д. Кассел, Д. Кауфман, Р. Клітгард, П. Мауро, Г. Мюрдаль, С. Роуз-Аккерман, В. Танзі, Ф. Шнайдер [10] та інші. Вивченням прихованих економічних явищ займалися також Дж. Бремман, Р. Бромлі, Дж. Гершуні, Е. Фейг [9], К. Харт та інші.

Абсолютно по-новому була поставлена проблема тіньових економічних відносин в економіці країн, що трансформуються, Е. де Сото [7]. Він вперше показав складну інституціональну природу тіньової економіки, бюрократію і корупцію, підкресливши неможливість простого і механічного вирішення цієї складної проблеми.

Значний вклад в дослідження сутності і характеру прихованих економічних відносин внесли також вчені-економісти С.Ю. Барсукова, В.О. Ісправніков [3], Т.І. Корягіна, Т. Сатаров, С.П. Юхачов, С.М. Єчмаков [2] та ін.

Аналізу тіньової економіки та проблем детінізації присвячені численні публікації вітчизняних вчених, таких, як: А. Базиліук, З. Варналій [1; 8], В. Гончарова, І. Мазур [5], О. Турчинов, В. Предборський [6], Т. Тищук, Ю. Харазішвілі, М. Фоміна [4] та ін.

Дослідження сучасної тіньової економіки наштовхується на серйозні перешкоди, які пов'язані, в першу чергу, з внутрішніми суперечностями, які існують в самій структурі ринкового гос-

подарства, які утримують в рівноважному стані механізми прихованої економічної діяльності, в тому числі і шляхом «відтворювального маневру».

Ефективність наукового пошуку в значній мірі залежить від глибокого вивчення умов виникнення і наростання тіньових процесів у сфері економіки, з'ясування конкретних шляхів і методів розширення суперечностей, які виникають у ринковому господарстві.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття характеру і механізмів тіньових економічних відносин в ринковій системі господарства в контексті розробки концептуальних підходів до вирішення проблеми нейтралізації негативних тенденцій в економіці, які обумовлені цими відносинами. Узагальнення, систематизація, теоретичне осмислення накопиченого матеріалу та побудова єдиної концепції протидії тіньовим економічним процесам в сучасній ринковій системі господарювання – це важливе завдання як для економічної теорії, так і практики, яке вимагає системного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етапі переходу до ринкової економіки головними цілями перетворень в Україні проголошувалися зростання ефективності суспільного виробництва та його соціальна спрямованість. Однак практика показує, що реалізована ринкова модель не змогла забезпечити необхідних умов для подальшого ефективного економічного і соціального розвитку. Однією з головних причин є непродумана політика держави в сфері реформування економічних відносин, лібералізація господарського життя і управління, що сприяло масштабному розвитку в суспільстві тіньових економічних процесів.

Протягом століть тіньова економіка, породжена товарно-грошовими відносинами, співіснує з легальною економікою, виступаючи в якості специфічної системи соціально-економічних відносин в межах єдиного ринкового господарства. Тіньова економіка в різноманітних її формах і обсягах має місце в усіх країнах світу (як бідних, так і високорозвинених) і сферах економічної діяльності – виробництві, обміні, розподілі та споживанні. В наш час вона є однією з найважливіших проблем світового співробітництва.

Тіньова економіка у вирішальній мірі залежить від загального стану економіки, рівня життя населення та державних обмежень. Негативні наслідки, породжені тінізацією, очевидні. Відхід в «тінь» з легального обігу значних грошових засобів знижує ефективність кредитно-фінансової системи, заморожує ситуацію з невиплатами, погіршує інвестиційний клімат, руйнує соціальну інфраструктуру суспільства, створює умови для вивезення капіталу за кордон, сприяє розвитку організованої злочинності. Вона вносить в економічні, моральні та політичні устами суспільства

Таблиця 1

Критерії класифікації тіньової економічної діяльності

Основний критерій	Типи тіньової діяльності
В залежності від характеру результату	– виробнича діяльність; – перерозподільча діяльність
По відношенню до офіційної економіки	внутрішня економіка; паралельна економіка
За стадіями відтворювального циклу	– тіньове виробництво; – тіньовий розподіл; – тіньовий обмін; – тіньове споживання.
В залежності від механізмів координації окремих сфер	– тіньовий ринок; – неформальна економіка.
За видами ринків	– на ринках споживчих товарів і послуг; – на ринках інвестиційних ресурсів; – на фінансових ринках; – на ринку праці; – на інших ринках (інформації, технології, інтелектуальної власності).

Таблиця 2

Критерії типологізації тіньової економіки

Основні ознаки	«Друга» тіньова економіка	«Сіра» тіньова економіка	«Чорна» тіньова економіка
Суб'єкт	Менеджери офіційного («білого») сектору економіки	Неофіційно зайняті	Професійні злочинці
Об'єкт	Перерозподіл доходів без виробництва	Виробництво звичайних товарів і послуг	Виробництво заборонених і дефіцитних товарів і послуг
Зв'язки з «білою» економікою	Нерозривна з «білою»	Відносно самостійна	Автономна по відношенню до «білої»

багато того, що може розглядатися як посилення загроз економічній безпеці країни: високий рівень майнової диференціації населення, деформованість структури економіки, зростання нерівності соціально-економічного розвитку, криміналізація суспільства і всіх сфер господарської діяльності.

Відома аксіома, що масштаби нелегального бізнесу прямо пов'язані з низьким рівнем добробуту основної маси населення, отже, поки економічна ситуація кардинальним чином не покращиться, збережеться і поживне середовище тіньової економіки. Перуанський вчений Ернандо де Сото писав: «Тіньова економіка є стихійна і творча реакція народу на неспроможність корумпованої держави задовольняти основні потреби зuboжілих мас» [7, с. 58].

Корупція в усі часи була, є і буде основним джерелом і гарантом криміналізації суспільного життя та його деградації. Не випадково у зв'язку з цим древні римляни надавали цьому поняттю таке велике значення, розкриваючи логічно обумовлений зв'язок явищ: «підкуп – псування – занепад». Він є прямим наслідком обмеження економічних свобод. Будь-які адміністративні бар'єри долаються хабарами: чим вищий бар'єр, тим більше хабарів і чиновників, які їх беруть.

В Україні корупція, як показують дослідження, набула системного характеру і стала самостійною

політичною силою. Для неї зараз характерними є такі риси:

- а) державна політика прямо диктується приватними інтересами осіб, які знаходяться у владі, біля влади, або здатні впливати на владу;
- б) додаткові та тіньові доходи складають основу і необхідну частину доходу чиновників;
- в) корупційна поведінка стала нормою економічної і правової культури;
- г) виконавча влада активно використовує «тіньові» форми мобілізації доходів і стимулювання [4].

Істотне зростання тіньової економіки почалося в 2013 році, подальше збільшення тіньового сектора пов'язано з ціновими і девальваційними шоками, а також ескалацією військового конфлікту.

Головне завдання тіньової економічної діяльності полягає в отриманні доходів, які неможливо вилучити у відповідності з діючим законодавством країни. Отримання цих доходів і є формою вирішення суперечності між інтересами держави і окремих суб'єктів ринку, які не мають можливості реалізувати свої інтереси в процесі легальної економічної діяльності або які не бажають це зробити відкрито.

Отже, тіньова активність проявляється на стадії виникнення відносин між юридичними або фізичними особами та органами державної влади. Наявність тіньової економіки є показником нее-

**Співвідношення впливу позитивних і негативних ефектів
тіньової економіки на соціально-економічний розвиток**

№ п/п	Позитивні риси	Негативні
1.	Ефективність роботи підприємств тіньового бізнесу вища, ніж ефективність легально існуючих підприємств.	Тіньова економіка деструктивно впливає на режим конкуренції, деформує механізм ринку.
2.	Учасники тіньових відносин мають можливість додаткових заробітків і збільшення своїх доходів.	Тіньові відносини деформують податкову систему країни, не забезпечують достатніх податкових надходжень в бюджети всіх рівнів.
3.	ВВП країни в цілому, як і ВРП в регіонах, де присутні тіньові явища, зростає.	Тіньова діяльність негативно впливає на стан державних фінансів, скорочує державний бюджет, деформує його структуру і бюджетну сферу.
4.	Тіньова діяльність дає можливість запобігати банкрутству приватних осіб і підприємств.	Тіньові процеси здійснюють негативний вплив на грошово-кредитну систему країни.
5.	Тіньові процеси частково згладжують перепади в економічному розвитку держави, коли ресурси між офіційною економікою і тіньовою складовою перерозподіляються.	Тіньова економічна діяльність деформує макроекономічну політику держави.
6.	Тіньові доходи інвестуються у виробничу і фінансову сферу легальної економіки.	Тіньові економічні явища здійснюють негативний вплив на галузеву структуру української економіки, економічне зростання і розвиток окремих галузей.
7.	Тіньова економічна діяльність створює нові робочі місця і нові джерела доходів.	Тіньові процеси здійснюють негативний вплив на створення ефективно працюючих легальних підприємств.
8.	Тіньова економічна збільшує зайнятість населення.	Тіньова економічна активність призводить до деформації інвестиційних процесів.
9.	Тіньова зайнятість полегшує матеріальне становище всіх верств населення.	Діяльність тіньової економіки створює невидимі бар'єри для підвищення ефективності офіційно працюючих виробничих підприємств.
10.	Тіньові відносини зменшують соціальну напругу в суспільстві, пом'якшують небажані суперечності між багатими і бідними.	Тіньові товаровиробники не вкладають засоби у фундаментальні наукові дослідження.
11.	Тіньова діяльність дозволяє згладити надмірну нерівність в доходах населення.	Тіньова економічна діяльність призводить до деформації соціальної сфери. Структура споживання деформується як наслідок несправедливого перерозподілу доходів, а також розширення ринків нелегально виготовлених товарів і послуг.
12.	–	Тіньові економічні явища негативно впливають на відтворення робочої сили в легальній економіці.
13.	–	Тіньова економічна активність наносить серйозну шкоду екології країни.
14.	–	Підприємства тіньової економіки постійно порушують права споживачів
15.	–	Активна тіньова економічна діяльність є однією з причин корумпованості українського суспільства.
16.	–	Розмах тіньових економічних процесів негативно впливає на міжнародні економічні відносини і перспективи євроінтеграції України.
17.	–	Система неформальних відносин, встановлена в тіньовому секторі економіки, стала «камнем спотикання» на шляху реалізації українських реформ.

фективності економічної політики держави та надмірного регулювання.

За роки ринкових перетворень сформувалися масштабні механізми тіньових економічних відносин, склалася система кримінальної тіньової економіки, яка створює загрозу національній економічній безпеці України.

Подібна ситуація має місце і в ряді інших країн. Однак практичний досвід зарубіжних країн та тео-

ретичні дослідження вчених свідчать про те, що наслідки тіньової економічної діяльності не можна оцінювати однозначно як негативні. Деякі типи тіньових економічних відносин в ряді випадків сприяють розвитку офіційної економіки.

Проведений теоретичний аналіз соціально-економічної сутності корупційно-тіньових відносин з позиції системного підходу дозволяє зробити висновок, що категорія «корупційно-тіньові відно-

сини» – це специфічна форма прояву економічних відносин, які виникають між підприємцями, споживачами, представниками державних структур, державою, громадянами з приводу відносин, які виникають між ними, в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, що часто суперечать як суспільно визначним моральним нормам, так і діючому законодавству.

За своїм змістом корупційно-тіньові економічні відносини спрямовані на мінімізацію витрат економічної діяльності та максимізацію доходу, який не показується державі та суспільству.

На поверхні явищ тіньові економічні відносини проявляються у формі протиправних дій їх суб'єктів, оскільки вони засновані на повному або частковому ігноруванні формальних норм господарювання. Іншими словами, вони є типом економічних відносин, які функціонують в тіні формальних інститутів. Інструментом виявлення, обміну і вивчення тіньової економіки та тіньових економічних відносин є їх наукові класифікації. Такі класифікації дозволяють впорядкувати накопичені знання, з'ясувати основні ознаки загального і особливого в досліджуваних корупційно-тіньових відносинах, закономірності формування, трансформації та розвитку, а також їх основні соціальні функції.

Сутність і спрямованість тіньових економічних відносин є результатом тривалого економічного і соціального розвитку і обумовлені низкою об'єктивних та суб'єктивних передумов і факторів.

В науковій літературі існують різні підходи до систематизації та класифікації умов, передумов і факторів формування і розвитку тіньової економіки, тіньових економічних відносин.

Ряд авторів виділяють три групи факторів, які сприяють розвитку тіньової економіки:

Перша група – економічні фактори (високі податки (на прибуток, податковий податок та ін.); реструктуризація сфер господарської діяльності (промислового та сільськогосподарського виробництва, послуг, торгівлі); криза фінансової системи і вплив її негативних наслідків на економіку в цілому; недосконалість процесу приватизації; діяльність незареєстрованих економічних структур).

Друга група – соціальні фактори (низький рівень життя населення, що сприяє розвитку прихованих видів економічної діяльності; високий рівень безробіття і орієнтація частини населення на одержання доходів будь-яким способом; нерівномірний розподіл ВВП).

Третя група – правові фактори (недосконалість законодавства; недостатня діяльність правоохоронних структур із запобігання незаконної та кримінальної економічної діяльності; недосконалість механізму координації по боротьбі з економічною злочинністю).

Західні вчені виділяють наступні основні причини, які визначають динаміку і масштаби розвитку тіньових економічних відносин:

- податковий тиск;
- розмір отриманого доходу;
- тривалість робочого часу;
- масштаби безробіття;
- роль державного сектора.

Значну роль в формуванні тіньової економіки відіграють і соціокультурні фактори, включаючи історично сформований правовий нігілізм. Джерелом розвитку і трансформації системи тіньових економічних відносин є її внутрішні суперечності. Вихідна соціально-економічна суперечність, яка лежить в основі трансформації і розвитку тіньових економічних відносин, є суперечність між характером регулюючого впливу держави на формування умов для здійснення господарської діяльності та зростаючими і постійно змінюючими потребами підприємництва в розвитку ефективного бізнесу і задоволенні своїх та суспільних соціально-економічних інтересів.

У відповідності з цим протиріччям спочатку змінюються і розвиваються нові економічні відносини, які «не вписуються» в існуючу систему регулюючого впливу держави, а потім, в результаті цих змін, створюється нова адекватна прогресивним економічним відносинам система їх державного регулювання.

Якщо система державного регулювання економічних відносин відповідає характеру інтересів підприємництва, то вона створює необхідні передумови для поступального розвитку бізнесу і економіки в цілому на шляху прогресу і сприяє скороченню масштабів тіньової економіки. Якщо ж система регулюючого впливу держави здійснює пресинг і споруджує все нові бар'єри для ефективного розвитку бізнесу, то вона перетворюється на гальмо його прогресивного розвитку, що створює об'єктивні передумови для його переходу в тінь. В результаті між підприємництвом і бізнесом, з одного боку і державою з іншого, загострюється вихідна соціально-економічна суперечність, яка лежить в основі формування, розвитку і трансформації тіньових економічних відносин.

Дослідження дозволило виявити і інші соціально-економічні суперечності, які є джерелом формування, розвитку і трансформації тіньових економічних відносин:

- суперечність між інтересами і можливостями підприємців у збільшенні їх доходів, з одного боку, і все зростаючим пресингом з боку держави, спрямованим на скорочення цих доходів в результаті ускладнення для підприємців «правил гри», з другого;

- суперечність, яка виникає між державою, бізнесом і особистістю з приводу їх участі в процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання;

- суперечність між інтересами підприємців і держави з приводу масштабів привласнення і розподілу частки створених бізнесом в процесі виробництва товарів і послуг;

- суперечність між соціально-орієнтованими інтересами підприємництва і асоціальними економічними інтересами корумпованої частини чиновництва.

Дослідження показали, що в основі формування соціально-економічних суперечностей лежить неспівпадіння соціально-економічних інтересів і потреб держави, соціальних груп і індивідумів. Відмінність інтересів і потреб між ними існує практично завжди. Проходячи кризу суспільну свідомість, економічні інтереси і потреби підприємництва і окремих індивідумів або співпадають, або не співпадають з економічними інтересами держави. Саме від міри збалансованості подібних співпадінь або неспівпадінь залежать масштаби розповсюдження тінювих економічних відносин в суспільстві.

Система тінювих економічних відносин – динамічна, самостійна система, що розвивається. В процесі свого розвитку вона постійно змінюється і трансформується.

Трансформація тінювих економічних відносин – об'єктивний процес їх зміни, переходу із одного якісного стану в інший. Зміст і спрямованість процесів трансформації тінювих економічних відносин на кожному історичному етапі визначається політичними, економічними, науково-технологічними та іншими факторами.

Трансформація тінювих економічних відносин здійснюється у відповідності з основним економічним законом тінювих економічних відносин – законом відповідності інтересів підприємництва з ефективного ведення бізнесу з метою задоволення суспільних потреб у відповідності з морально-етичними нормами та регулюючими обмеженнями держави, часто спрямованими на створення механізмів протидії об'єктивним інтересам підприємництва для розвитку суспільства на шляху соціально-економічного процесу.

В процесі дослідження встановлено, що трансформація тінювих економічних відносин підпорядковується наступним закономірностям:

По-перше, попередні тінюві економічні відносини трансформуються в нові в результаті розв'язання основних соціально-економічних суперечностей, які лежать в основі їх формування і розвитку.

По-друге, трансформація змісту тінювих економічних відносин визначається переважаючими в суспільстві формами власності і способами їх поєднання.

По-третє, в результаті суспільного розвитку змінюється характер соціально-економічних інтересів підприємництва, пануючих еліт та верств суспільства, змінюється їх соціальна орієнтація і

відповідальність в процесі розв'язання суперечностей тінювих економічних відносин.

По-четверте, тінюві економічні відносини розвиваються і ускладнюються в напрямку від переважання в сфері виробництва і фінансовій сфері, проникаючи далі в неекономічні сфери суспільства.

По-п'яте, форми організації функціонування тінювих економічних відносин ускладнюються і набувають тенденції трансформації від одиничних угод до постійно діючих мереж.

По-шосте, розвиток тінювих економічних відносин включає в себе дві діаметрально протилежні тенденції: прогресу (позитивні ефекти, стабілізуючі впливи) і регресу (негативні ефекти, дестабілізуючий вплив) і реалізується, відповідно, або в конструктивних, або в деструктивних результатах.

По-сьоме, в минулому неформальні соціально-орієнтовані тінюві економічні відносини, як правило, трансформуються в кримінальні економічні відносини.

По-восьме, в процесі трансформації тінювих економічних відносин їх суб'єкти, підприємництво, з одного боку, і держава, з другого, змінюють власну систему цінностей і взаємовідносин. Вони модифікують свої соціально-економічні інтереси і потреби, а також механізми їх реалізації.

Трансформація тінювих економічних відносин – складний багатогранний процес, який відображає зміну соціально-економічних інтересів, свідомості і відносин, як окремих людей, так і соціальних груп. Отже, трансформація тінювих економічних відносин суттєво впливає не лише на формування індивідуальних, групових і суспільних потреб (інколи антисоціальної спрямованості), але і визначає появу нових соціальних і соціально-економічних проблем.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження трансформації тінювих економічних відносин в Україні свідчить про те, що за останні десятиліття вони мали тенденцію до розширеного самовідтворення на основі інтеграції і взаємодії корупції і тінювої економіки. До найбільш важливих і суспільно-небезпечних тенденцій трансформації тінювих економічних відносин, які мають негативні соціально-економічні наслідки для розвитку суспільства, слід віднести:

по-перше, системний характер корупційно-тінювих відносин;

по-друге, посилення антисоціальної і кримінальної спрямованості тінювих економічних відносин в результаті загострення вихідної соціально-економічної суперечності між посиленням з боку влади умов для здійснення ефективної господарської діяльності і зростаючими потребами підприємництва в інноваційному вільному розвитку бізнесу і задоволенні своїх та суспільних соціально-економічних інтересів;

по-третє, розвиток тіньових економічних відносин, який включає дві діаметрально протилежні тенденції: прогресу (позитивні ефекти стабілізуючого впливу) і регресу (негативні ефекти дестабілізуючого впливу, в основному, став проявлятися в деструктивних результатах, причому регрес почав виступати як переважаюча тенденція);

по-четверте, в процесі трансформації тіньових економічних відносин їх суб'єкти, підприємництво, з однієї сторони, і представники державної влади, з іншої, змінили власну систему цінностей, взаємовідносин, що спричинило значне переважання кримінально-економічних відносин над неформальними соціально-орієнтованими;

по-п'яте, розвиток і ускладнення тіньових економічних відносин, які здійснюються в напрямку від переважання в сфері виробництва і фінансовій сфері до проникнення практично у всі неекономічні сфери суспільства, привело до формування так званих соціальних ринків, де об'єктами купівлі-продажу, заснованими на ринкових відносинах, стали політичні, економічні, соціальні, кадрові рішення, лобювання фінансових, економічних та інших інтересів, одержання різного роду привілеїв, пільгових умов та ін.;

по-шосте, подальша інституалізація тіньової економіки, перехід від одиничних та окремих групових угод до постійно діючих мережевих форм тіньових економічних відносин призводить до формування стійких владно-господарських структур, які працюють під «дахом» представників певних органів державної влади, що наносить суттєву, а іноді, і непоправну шкоду, соціально-економічному розвитку суспільства на шляху до прогресу.

Отже, виходячи із аксіоми, що повністю ліквідувати тіньові економічні відносини неможливо, очевидно, що державна політика детінізації економіки може і повинна здійснюватися на основі комплексного підходу, який включає в себе два

основні напрямки. Перший (радикально-ліберальний) – легалізація тіньових економічних відносин. Другий (репресивний) – передбачає розширення і посилення взаємодії органів влади і силових структур в боротьбі проти тіньової економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46–51.
2. Ечмаков С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование. Москва : Финансы и статистика, 2004. 408 с.
3. Исправников В.О. Теневая экономика. Научно-методическое пособие для студентов экономических факультетов. Москва : Инфра, 2007. 321 с.
4. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: монографія / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко та ін.; кер. авт. колективу і наук. ред. М.В. Фоміна. Донецьк : Дон НУЕТ, 2012. 333 с.
5. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 239 с.
6. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Київ : Кондор, 2005. 614 с.
7. Сото Э де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. де Сото. М.: Catallaxy, 1995. 249 с.
8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
9. Feige E.L. Underground Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies. In Nelson, Tilley, Walker (eds) *Transforming Post-Communist Political Economies*. National Academe Press, Washington D.C., 1997, pp. 19–34.
10. The Shadow Economy in Europe. 2013 / K. Scheider, Ph.D. // AT Kearney. Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. 2013.